

ARCHÍVUM

PSZICHOANALÍZIS A LITERATURÁBAN*Adalékok Ferenczi Sándor irodalmi kapcsolataihoz*

Irodalom és pszichoanalízis: bármelyik oldalról kezdjük is e páros kapcsolat tárgyalását, biztosak lehetünk benne, hogy a domináns elem minden vonatkozásban a pszichoanalízis marad. Hogyan foglalkozik a pszichoanalízis az irodalommal, illetve hogyan jelenik meg az irodalomban a pszichoanalízis. Az irodalom (sajátos) nézőpontja lényegében nem jelenik meg.

Ha nem olvasom Ferenczi Sándornak Bródy Sándorról a *Színházi Életben* 1918-ban megjelent tisztelgő sorait (*A lélek ismerője*), talán sosem fogalmazódik meg bennem a kérdés: vajon hogyan lehet jelen az irodalom a pszichoanalízisben? A kérdésföltevésre Ferenczi ezen szavai bátorítottak: „Bródy Sándor egyike azoknak a ritka íróknak, akik előre megérezték a modern pszichológia csak mostanában felderített igazságait.”¹ Majd még határozottabban fogalmazott 1931-ben (a szöveggörnyezettől most tekintsünk el): „A pszichiátria azelőtt az irodalomtól tanult [...] *A lélekkutatás fenntartói ebben az időben a belletristák voltak*, akik igen finoman tárták fel a lélek rezdüléseit írásaikban.”²

A kérdés azonban, előre megjósolható, ha nem teljes egészében is, de nagyrészt bizonyosan megválaszolhatatlan marad. De az ilyen irányú kutatások semmiképpen sem lehetnek eredménytelenek, számos, eddig rejtett vonatkozás, érték tárulhatna föl; s különösen az irodalom szuverenitása nyerhetne vele, az emberről való gondolkodásunk is gyarapodhatna igen érdekes vonatkozásokkal.

Irodalom és pszichoanalízis – a kapcsolat ténye közhely, milyensége, s különösen *történetisége* már korántsem az. (Az eddigi vizsgálatok a szűkebben vett

---

¹ Ferenczi Sándor: „A lélek ismerője” (1918d), in: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor*. Új Mandátum, Budapest, 2000. 59.

² Lásd a következőkben közölt „A freudizmus az irodalomban” című interjúban. Kiemelés az eredetiben.

tudomány területére összpontosultak, azaz az irodalomtudomány és a pszichoanalízis kapcsolatát tárták föl eddig alaposabban.³ Érdekes, hogy az emberről való gondolkodásból az irodalom, teljesen érthetetlenül, kiszorult, vagy benne sem volt, lásd például *A modern tudományok emberképe*⁴ című kötetet. Erről alighanem a magyar tanszékeinken honos szemlélet is tehet.)

Mindig érdeklődéssel olvastam a pszichoanalitikus műveket, az analitikus szemléletű elemzéseket, de arra sosem gondoltam, hogy magam is meg merjek szólalni e témában (most az irodalom oldaláról próbálok közelíteni). A véletlenek sorozata vitt végül is közelebb az irodalom és a pszichoanalízis kapcsolatának vizsgálatához. Először egy kéziratban maradt, Somlyó Zoltán által készített Ferenczi-interjú⁵ került kezembe kutatásaim közben. (Somlyó hagyatékából talán még más meglepetésre is számíthatunk, ami egyértelműbbé teheti kapcsolatát az analitikus mozgalommal.) Majd pedig – a század eleji magyar irodalom kutatójaként – több más író munkái után kutatva akadtam egyre több helyen Ferenczi Sándor cikkeire is. Számomra a legfontosabb felfedezés – a szövegek megtalálásán túl – az volt, hogy Ferenczi ambicionálta is az irodalmi vagy ahhoz közeli fórumokon való jelenlétét. A *Jövendőtől* való távozása után például *Az Újság* című napilapban jelentek meg cikkei majdnem heti rendszerességgel (főlkutatásuk folyamatban).

Mint hogy jelenleg, s immár igen hosszú ideje – ha volt egyáltalán valaha –, módszeres alap kutatás nem folyik a század eleji alkotók életművének feltárására Magyarországon, így a kutató az összefüggések vizsgálata helyett kénytelen az alapszövegek összegyűjtésével bajlódni. (Vagy kétségbeesetten figyel a kutató, hogy néhány esetlegesen talált cikkből egy-egy bátor ember milyen szerencsésen tud kötetet kiadni, minden komolyabb filológiai kutatómunka nélkül.) Befejezett, s kielégítő módon sajtó alá rendezett, kritikai kiadással (azaz *Összes Művekkel*) gyakorlatilag senki nem rendelkezik a korszak alkotói közül. (Valószínűleg a korábbi korokból sincs túl sok ilyen.) Folyóirataink, napilapjaink többsége is gyakorlatilag földolgozatlanul várja a teljes pusztulást a könyvtárak polcain. Olyan kiemelkedő folyóiratunk történetéről, mint a *Nyugat* is, alig tudunk valami biztosat. Nincs róla használható monográfia, nem ismerjük a szerkesztőség levelezését, de még csak egy olyan repertórium sincs, amelyből képet kaphatnánk a lap szerkezetéről stb.

A század eleji magyar kultúra kezdetei egyselőre ismeretlenek. Így a mélylélektan és az irodalom kapcsolatának kezdeteiről is csak bizonytalan sejtéseink lehetnek. Nemcsak a 19. század második felének felejtették el megírni a kor-

³ Lásd Bókay Antal–Erős Ferenc: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum, Budapest, 1998.

⁴ Krzysztof Michalski (szerk.): *A modern tudományok emberképe*. Gondolat, Budapest, 1988.

⁵ Somlyó Zoltán: Ferenczi Sándor – a pszichoanalízis térhódításáról. Közre adta Zsoldos Sándor, In: *Thalassa*, (2), 1991, 1: 89–90. Újraközölve az *In memoriam Ferenczi Sándor* című kötetben, (szerk. Mészáros Judit), Jászóvegy Műhely Kiadó, Budapest, 2000, 197–199. (A szerk.)

társak, vagy a közvetlenül utánuk jövők, az irodalomtörténetét, de a századfordulónak és a századelőnek sincs igazán használható, névsorolvasáson és ilyenolyan kényszeredett rangsoroláson túlmenő irodalomtörténeti összefoglalása (a spenót kézikönyv, nem korszak-monográfia).

Nincs még föltárva, rendszerezve a magyar irodalom mélylélektani „műveltsége” sem. (Gondoljunk csak Füst Milán hatalmas életművére, s annak pszichoanalitikus vonatkozásaira; az analitikus művek beható ismerete, a rájuk való hivatkozások át- meg átjárják műveit.)

Az 1926 és 1938 között megjelent *Literatura* (így, rövid u-val!) című folyóirat is kultúránk egyik rejtőzködő gyöngyszeme, a korszak hű tükre. Érdemes lenne, sok más lappal együtt persze, akár a hasonmás kiadásra is, de egy repertóriumot mindenképpen megérdemelne. A lappal eddig egyetlen önálló cikk foglalkozott az *Új Írás* 1989. júliusi számában (104–114. o.), amelynek szerzője Kéri Piroska volt: *Supka Géza „Literatúra”-ja [sic!]. Egy elfeledett kultúrtörténeti folyóirat jelentősége és története (1926–1938)*. A lap így határozta meg önmagát, feladatait:

LITERATURA

Beszámoló a szellemi életről

A LITERATURA évente tizenkétszer, havonta jelenik meg. Minden egyes száma bőségesen számol be a magyar és külföldi irodalom, tudomány és művészet legfrissebb jelenségeiről, mindenkor érdekes, eredeti formában. Megszólatatja magukat a szellemi élet vezetőit, eleven riportázs formájában, nagyképű, de unalmas „tanulmányok” mellőzésével mondja el az olvasónak, hogy mi történik itthon és a külföldön a könyv kultúrája körül. Közelebb hozza az írókat és az olvasókat, akiket eddig a könyvkiadás különböző adminisztratív külsőségei távol tartottak egymástól.

A LITERATURA az olvasónak vezetője is akar lenni abban, hogy minő könyvek azok – idehaza és a külföldön –, amelyeket olvasnia érdemes és kell; bőséges bibliográfiai rovatában pedig egyúttal áttekintést nyújt arról is, hogy egy-egy kérdéssel mi a legújabb szakirodalom.

Külön értéke továbbá a LITERATURÁ-nak a „Tudományos gyűjtemény” rovata, amelynek keretében hónapról hónapra, közérthetően ismerteti a különböző tudományágak legfrissebb eredményeit.

A LITERATURA tehát nem kritikai, nem szépirodalmi, nem esztétizáló és nem tudományos folyóirat, hanem bőségesen illusztrált, érdekes riportújság a szellemi életről.

Ebben a pezsgő szellemi környezetben kiemelkedő hely és megkülönböztetett figyelem jutott a pszichoanalízisnek is, s azon belül magának Ferenczi Sándornak. S igen figyelemre méltó, hogy a mélylélektan elsősorban az irodalommal va-

ló kapcsolatán keresztül jelent meg a lap hasábjain. Kállay Miklós írása volt az első a sorban: „A freudizmus és az irodalom” című cikke (1927/6. 215–217. o.), majd Totis Béláé „Irodalom és pszichoanalízis” címmel (1933. 69–70. o.), mindkettő világirodalmi vonatkozású. Ferenczi Sándorról 1929-ben írnak először, a „Katasztrófák a nemi működés fejlődésében” (*Thalassa*) című munkájának magyar nyelvű megjelenése alkalmából, utoljára pedig a születésnapjára köszöntésnek szánt kötetéről írtak, amely már csak nekrológiájával együtt jelenhetett meg. (Az első két cikket ismeretterjesztő volta miatt nem közöljük újra.)

Anélkül, hogy egyelőre belebocsátkoznánk az itt megjelent cikkek értékelésébe, elkerülhetetlen annak megállapítása, hogy az irodalom és a pszichoanalízis kapcsolatában alapvető változást tükröznek. Már-már ellenségesen nyilatkozik mind Ferenczi, mind Kosztolányi, s kiábrándultságukat hangsúlyozzák. A magyarországi pszichoanalízis és irodalom kapcsolata első, a századelőtől tartó szakaszának alighanem ez az utolsó fejezete is egyben. A *Literatura* Ferenczi halála után, tehát mintegy öt éven keresztül, már nem közöl önálló cikket a mélylélektanról.

Az eltávolodás okairól mindketten szólnak, de aligha hihetjük, hogy csupán az analitikus mozgalom zártabbá válása okozta a „szakítást”. De a törés ténye vitathatatlan, s még jóval Ferenczi – egyáltalán nem várható – halála előtt.

Bizonyára előrébb járnánk az irodalom és a pszichoanalízis kapcsolatának vizsgálatában is, ha a textológiát, s ennek következtében a filológiát is, nem szellemi segédmunkának tekintenék az arra hivatott helyeken.

E néhány, a *Literaturában* talált cikk közlését jó lenne már egy nagyobb kutatási program részének tekinteni, amely az irodalom és a mélylélektan kapcsolatát az irodalomtörténet, az irodalom szempontjait érvényesítve vizsgálná, s hozzájárulna Ferenczi Sándor életművének is minél teljesebb föltáráshoz.⁶

Zsoldos Sándor

***

A TEST ÉS A LÉLEK KONFLIKTUSAI

Ferenczi Sándor dr.: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*

(*Pszichoanalitikai tanulmány. Pantheon-kiadás. 144 oldal.*) Egyik legjelentősebb műve a nagy magyar pszichoanalitikusnak, amely régebben már német nyelven is napvilágot látott s akkor világszerte hatalmas feltűnést keltett, mert az egész emberi lét gyökereireig visszavezető, mély megvilágításokat nyújtott a

---

⁶ Ferenczi és az irodalom kapcsolatáról lásd az alábbi kiadványokat: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor* (Új Mandátum, Bp., 2000) és Mészáros Judit (szerk.): *In memoriam Ferenczi Sándor* (Jószöveg Kiadó, Bp., 2000).

nemi élet útvesszőiben. A minden földi élet ősanjához, az őstengerhez való tudatalatti visszavágódás gondolata, aztán az egysejtű őslényekből kettészakadás útján a két nemhez való átalakulás elemi katasztrófájának visszasejlő emlékei a nemi életben olyan irtózatossá válnak, ahol persze a tanúbizonyításnak aligha nyílik szerepe, viszont annál mélyebben bámuljuk azt az eszmealkotási folyamatot, amely már önmagában is egyik legszebb értéke a lélekelemzés új tudományának.

[n. n.: 1929. április (4. szám) 124. l.]

A freudizmus az irodalomban.

Milyen viszonylatban állnak egymással: pszichoanalízis és irodalom – ehhez a kérdéshez kértem hozzászólást három különböző irányban dolgozó, de ehhez a problémához közel álló kitűnőségtől.

A pszichiátriával foglalkozó orvosok, mint eleven röntgensugarak világítanak be az emberi lélek rejtett mélységeibe és valóságos lelki ortopédia segítségével egyenesítgetik ki a gátlások, traumák okozta pszichikai elferdüléseket. A pszichiáterek között világviszonylatban is első helyen áll *Ferenczi Sándor dr.*, akihez külföldi – főleg amerikai – orvosok járnak állandóan tanulni.

Megkérdem *Ferenczi Sándortól*, mint vélekedik az első mondatunkban foglalt kérdésről.

– *A pszichiátria azelőtt az irodalomtól tanult* – feleli –, a múlt század materialista felfogása kizárta az orvostudományból a lélektani motívumokat. Csak degenerációról vagy átöröklésről beszélt, fizikai okokra, legjobb esetben fizikai rázkódtatásokra vezetve vissza az idegbajokat. *A lélekkutatás fenntartói ebben az időben a belletristák voltak*, akik igen finoman tárták fel a lélek rezdüléseit írásaikban. Ilyen volt már *Rousseau*, akinek a *Nouvelle Héloïse*-a valóságos remekmű ebből a szempontból is. Majd jött *Stendhal*, *Flaubert* és főként *Bourget*, aki egészen tökéletesen fejlesztette ezt az irányt.

– De amilyen fontos volt az, hogy abban az időben az irodalom megőrizte a pszichiátriát és adatokat szolgáltatott a kutatók számára, *annyira helytelen, hogy ma már, amikor a tudomány felderítette ezt a kérdést, az irodalom szolgálja utánozza a tudományos eredményeket*. Újat, eredetit nem produkál és a közönséges másolással lerontja az alkotás művészi hatását. Új célkitűzés alig van ezzel kapcsolatban. Talán *Pirandello az egyetlen, aki ezen a téren új irányban mozog*, amennyiben az indulatok pszichológiájával szemben az én-pszichológiájával foglalkozik és a lélek többféle hasadását tükrözi írásaiban. Lehet, hogy rajta kívül mások is haladnak ezen az úton, de megvallom, nekem igen kevés időm jut az olvasáshoz és így nem ismerem minden újabb könyvet. Most éppen

Panait Istrati egyik regényét olvasom és ott, ahol nem politizál az író, lenyűgöz. Knut-Hamsunian pompás emberábrázolásával, újat reveláló, különösen a részletekben átütő erejű, tömör írásával.

(Előfordult már, hogy tanult valamit az irodalomból, hogy olyasmit tárt fel az író, amit addig az élő emberek tanulmányozása közben nem vett észre? – kérdezem.)

– Az én praxisomban még nem fordult elő – mondja elgondolkozva –, de elvben lehetséges. Az ellenben már velem is előfordult, hogy bizonyos jelenségeket tapasztalva, eszembe jutott, hogy ilyesmiről olvastam már egy szépirodalmi munkában, sokszor egészen régi, ógörög vagy latin író művében is.

(Mi a lélektani magyarázata annak, hogy az utóbbi időben olyan nagy érdeklődéssel olvassák a memoáriródmalmat?)

– *Ehhez is a pszichiátria egyengette bizonyos fokig az utat. Mert az írók most már tudják, hogy hol keressék a nagy szellemek egészen emberi sajátosságait és szabadon tárják fel azok lelkének mélységeit, amelyekkel a régi biográfusok alig törődtek. Így aztán nem viaszfigurák többé előttünk a nagy emberek, a „Raritäten-Cabinet” megelevenedik és természetes, hogy ebben a formában jobban érdekli az embereket. Másrészt ma erősen előtérbe került a valóság iránt való érdeklődés – és ezt is a pszichiátria mutatta meg –, a valóság fantasztikusabb, mint maga a fantázia. A legegyszerűbb lélek mélysége is olyan érdekes, meglepő változatokat rejt, hát még egy differenciált, sokrétű, nagyszellemű ember lelke!*

(A lélekkutatás lényeges segédeszközének tartja a grafológiát?)

– *Nem.* Feltétlenül van létjogosultsága ennek a tudománynak, de ma még nem tart ott, hogy el tudja különíteni a tudatos és a tudatalatti rezdülések jeleit. Márpedig e nélkül csak sántikálhat.

(De hisz a lélek tudat alatti világáról való ismerteink még nagyon fiatalok – vetem közbe.)

– Dehogysis! – hangzik nevetve – csak a meghatározás, a név új, de foglalkoztak ezzel már régen. Olyanformán van ez, mint amikor az egyszeri embert felvitték az obszervatóriumba és távcsövön keresztül elmagyarázták neki, hogy ez a csillag az Orion, az az Androméda, amaz a Saturnus és így tovább. Mire a jóember bámulva kiáltott fel: – Istenem, Istenem, de hogy *honnét tudták meg, hogy így hívják őket!* – A tudatalatti terrénuma nem volt eddig sem ismeretlen, de azért fontos, hogy nevet kapott, mert így elvonatkoztathatóvá lett és könnyebben lehet vele tudományosan operálni.

(Most az elmebajosok irodalmára terelődik a beszélgetés. Erről azt mondja Ferenczi:)

– Egész könyvtárra menő irodalma van ennek a kérdésnek már. Kétségtelen, hogy *rendkívül mély lehet egy megbomlott agyú ember írása.* Feltárhatja a léleknek olyan rétegeit, amelyek az egészséges író számára kifürkészhetetlenek. *A józanság sokszor gátlás, a fegyelmezettség, az önkritika nem hagyja a teljes*

magaelengedést és az őszinteség rovására mehet. Különben sok hasonlatosság van a nem egészen egészséges agyú ember zilált lelkiállapota és a gátlások, megkötöttségek nélkül dolgozó művész lelke között.

– Számos pszichiáter szerint például *Nietzsche legjobb munkája az, amelyet már elboruló aggyal írt és Dosztojevszkijnek a pszichózishoz hasonló epileptikus rohamai speciális lelki jellemvonásokat fejlesztettek ki benne, amelyek erősen hozzájárultak ahhoz, hogy írásaiban olyan finom lelki rezdüléseket tudott revelálni.*

– Van egy könyv, amely az örültek rajzait és festményeit tartalmazza. Ezek a képek egészen olyanok, mint a modern művészek alkotásai, amelyek a dolgok lelkét igyekeznek kivetíteni. A szétbontott lélek tehát igen kitűnő művészi kapacitású lehet, de ez nem jelenti azt, hogy minden elmebeteg művészi tehetségű!

*

Ugyanerről a kérdésről *Kosztolányi Dezsőnek*, a nagy kultúrájú írónak és finomhangú magyar költőnek a véleménye így hangzik:

– A Freud-féle lélekelemzés a lélekben történő események ősokait, mozgatórugóit búvárolja. Ennélfogva a közönség már kezdettől fogva összefüggésbe hozta az irodalommal. *Mind a lélekelemző tudós, mind a költőnek hasonló a tárgya. Viszont módszerük merőben különböző.* A tudós: okról okra haladva törekszik értelmi magyarázatra. A költő: egy belső sugallatnak vagy sejtelmenek engedve, ösztönösen tör a céljára.

– Abból, amit mondtam, azt hiszem nyilvánvaló, hogy *a költő édeskevése hasznát láthatja ennek a nagyszerű tudománynak*, hiszen a költő munkájának veleje éppen az, hogy öntudatlan, a freudi tudós munkájának veleje pedig az, hogy tudatos. Amennyiben a költő ihlete az alkotás pillanatában előtte is megvilágosodik s az értelmével is látja, hogy miért ír, mi az az ok, amely írni kényszeríti, azonnal leteszi a tollat és kifejezőkedve megbénul. Miért? Mert a költői termés éppen abból áll, hogy keresünk valamit, amit magunk sem tudunk, hogy választ várunk egy kérdésünkre, megoldást egy kétségünkre és ezt legvégül kapjuk meg, miután munkánk már elkészült, befejezett egész, művészet lett. Hogy kergetünk a papiroson valamit, ami ismeretlen előttünk és épp azért izgat, mert ismeretlen. Minden költői alkotás: érzéki tett, önelemzés, amelyet a költő maga hajt végre.

– *Vallom, hogy Freud életrajza – fontosságában és hatásában – egyértékű az első természettudósok fölfedezéseivel: ő tette a lélektant természettudománnyá.* Ami előtte volt – a kísérleti lélektan is –, pusztán társasjáték. A tudományos lélektan Freud nevével van összekötve s *a huszadik századot valamikor, messze madártávlatban, vele fogják majd jelezni az emberi gondolkodás történetében.*

– Hogy segítette-e valamikor a költői alkotásban, az embereim, a regényalakjaim megértésében? Kimondom: alig valamit. Mi, írók, pusztán a tudattalan,

vak erőiben bizakodhatunk, amelyeket – Schopenhauerrel együtt – Freud is többre becsül minden tudománynál. Az ösztön éppoly rejtélyesen – célszerűen és okosan – működik, mint maga a kiismerhetetlen természet. Amit sugall, amit lemásol, amit ad, azt el kell fogadnunk. A lélekelemzés felfedezése előtt is voltak lélekelemző írók (Aischylos, Shakespeare stb.), akiknek minden sora megáll ma is, még a lélekelemzés fényében is. Viszont azok az írók, akik a divatnak hódolva, egyenesen „lélekelemző” regényeket, verseket írnak, „házi használatra”, sápadtak, okoskodók, életerő és lendület nélkül valók s legjobban Freud veti meg őket.

– Egyben-másban természetesen mindenkire hatott a lélekelemzés s hasznos vezetőnk lehet itt-ott a kisebb-nagyobb részletekben. Miután tanai a levegőben vannak, közkinccsé váltak, nem lehet úgy nyilatkozni „lelki kérdésekről”, mint annak előtte. *Nem állapíthatja meg például az író, hogy az az anya, aki állandóan atától retteg, hogy fiát elgázolja a villamos és holtan hozzák majd haza, nagyon szereti és bálványozza őt, mert mindenki tudja, hogy ez a rettegés mást jelent.* Tudomásul kell vennünk a tudomány eredményeit, amint a természettudomány egyéb eredményeit is tudomásul vesszük.

– Az, hogy én különös kíváncsisággal, egy műkedvelő áhítatával és izgalmával foglalkozom ezzel a tudománnyal, csak szenvedély, akár a nyelvészet vagy növénytani szenvedélyem. Ismerem a szavak eredetét s a virágot, amelyet az országúton lelek, meg is tudom határozni. De amikor verset írok, éppoly kevéssé jut eszembe, hogy ez vagy az a szó finnugor eredetű-e, mint amikor dühösen kiabálok vagy álomban beszélek. És közönyös számomra az is, hogy az a virág, amely versemben szerepel, évelő-e vagy sem. Körülbelül ez a véleményem a lélekelemzés és a költészet kapcsolatáról.

*

Róheim Géza dr., a kiváló etnológus, néhány hónappal ezelőtt érkezett vissza szenzációs expedíciójáról, amelynek eredményeiről az egész világsajtó megemlékezett és amely fordulópontot jelent az etnológia tudományában. Kutatásai annyiban különböznek tudós elődeinek munkájától, hogy ezúttal első ízben foglalkoztak a primitív népekkel pszichoanalitikai alapon.

A primitív népek költészete a pszichoanalízis megvilágításában – az a téma, amelyet Róheim doktornak az interjú folyamán feladok.

– Ezeknél a népeknél *a költészet túlnyomóan a férfiak dolga* – mondja. – Pszichoanalitikailag az a magyarázata ennek, hogy *a férfi a szellemi tevékenységben találja meg a rekompenzációját azért, hogy ő – nem szülhet.* Érdekes bizonyítéka volt ennek az, amikor a *szomáliak* leghíresebb költője elmesélte, hogy hogyan kezdett ő költeni. Egy éjszaka azt álmodta, hogy – másállapotban van. És reggel, amikor felébredt, azt mondta: költő vagyok... – Közép-Ausztráliában él a világ leprimitívebb társadalma. *Ennek a társadalomnak az alapítóusa: szub-*

lírált homoszexualitás, amely abban nyilvánul, hogy az asszonyokat teljesen kizárják a vallásból és a költészetből, tehát a leglényegesebb szellemi életből. Az asszony másodrendű lény; *a férfiak a szeretetet egymásra koncentrálják és az ősré: az apára*. Ennek megfelelően költészetük – amely dramatizált époszokból áll – kizárólag az ősökkel foglalkozik. A valóság és a fiktív ősök viselt dolgait meséli el. *Egész szellemi életük totemisztikus*, még a szerelmi dal és a rontó varázslat is az apához kötött. Az individualizmus teljes hiánya jellemzi őket és ebből kifolyólag nincs is igazi szerelmi lírájuk, csak tradicionális szerelmi dalaik vannak, amelyekben azt mesélik, hogy az apáik hogyan szerettek. Minden romantikus személyes elem hiányzik ebből a költészetből. A szomáli férfi sohasem egy bizonyos nőt akar elbűvölni, neki mindegy, hogy melyik asszony reagál búvdalára, egyszerűen tömegre bűvöl. Ideáljuk az „*alkna-rinca*”, magyarul: a „szem-elforgató”, a szűz lány, aki nem akar tudni a férfiről. *Ebben az ideálban a pszichoanalitikus felismeri az – anyát*. Itt tehát anyafixációról van szó a tudat alatt.

– Jellemző még a *szomáliak* költészetére az orális elemek túltengése. A *szógyönyörűség fontos nekik*. Sokszor órákig képesek az éposznak két-három szavát ismételtetni. Hogy mi az a szó, amit ismételtetnek, az *Unbewusst* szempontjából fontos, noha egészen jelentéktelennek látszik egyébként. Ez ismétlési kényszernek, *Wiederholungszwang*-nak, glosszoláliának a magyarázata egyrészt az: *ebben élők másként már le nem vezethető érzelmi elemeiket*. Mint nálunk minden nem praktikus célból történő csoportos aktivitás, ez is *Affekt-Entladun*-got – levezetést – szolgál. Másik magyarázat erre az, hogy úgy mint a gyermeknél megállapít a pszichoanalitika egy bizonyos „mágikus” időszakot, amikor azért sír, mert tudja, hogy ezzel eléri a célját és megkapja azt, amit akar, úgy a primitíveknél is ilyen mágikus alapja van ennek a költészetnek. Mindezen felül természetesen *igen erős szerepe van a szóisméltésnél a szó kimondása okozta gyönyörűségnek*.

– Egészen más a helyzet a *pápuáknál*. Itt fontos a személyes elem az érzelmi életben. Ennek megfelelően van romantika és differenciált szerelmi élet. Nem ritka náluk a szerelmi öngyilkosság sem. Lírai költészetük szubjektív és spontán. *Náluk mindenki költő* és így rendkívül nagy költői anyagot lehetett találni. Valami 300 népdalt gyűjtöttem fel, mialatt ott voltam. Jellegzetes a költészetükre a keserű alaphang: mindig a kellemetlen mozzanataikat örökítik meg dalaikban. Ennek a következő a pszichoanalitikai magyarázata: *Vannak népek, amelyeknél a pszichikum az életöszton körül orientálódik és vannak, amelyeknél az agressziós, a halálöszton dominál*. Az első Eros, a második Tanatos jegyében áll. *Az utóbbira jellegzetes az, hogy a kellemetlen benyomásokat örökíti meg*, mint a pápuák is. Így hangzik például egy pápu dal fordítása: „*Papagály[!], fekete mellű, – az én kezem hévvel hív, – onnét jössz te elő, – Jámnak a kuszó-botja eltakar engem*.” Ha ezt analizáljuk, azt látjuk, hogy ez a dal tulajdonképpen egy élmény leírása. A papagály[!]-totemhez tartozó férfi a Jám-

bokor mögé rejtőzve hívta az asszonyt, aki azonban nem ment oda hozzá. A férfi csalódott, vágya nem elégült ki és ezért *rekompenciaképpen költötte a dalt, amelyben leírta kellemetlen élményét, mert ilyen módon annulálni reméli azt.*

– A Yuma-indiánoknál jellegzetes sajátság, hogy minden az álomtól függ náluk. *Csak azt teheti meg valaki, amit előbb már megálmodott.* Csak akkor lehet lovassá, ha már álmában az volt és csak akkor *költhet dalt, ha előzőleg megálmodta azt. Tanulni és álmodni, ezt a két fogalmat ők egyazon szóval fejezik ki.* Természetesen tesznek engedményeket és könnyítéseket. Ha például egy gyermek elmeséli, hogy ő felhőkről álmodott, akkor a vének azt mondják: a felhők benne vannak a teremtésmondában, a gyerek megálmodta a teremtésmondát, most tehát meg fogja azt tanulni elejétől végig. Jellemző a Yuma-költészetre az úgynevezett „*zersingen*”: a sorvég ismétlődése folyamán a szavak folyton változnak és lassú módosulás alatt egészen új értelmet kap a szöveg. Hermann Goja professzor erre azt mondja, hogy *ebben a „zersingen”-ben az „Unbewusst” hatása nyilvánul meg, a tudat alatti növekvő elfojtás.* Mert az eredeti szöveg volt az igaz, az őszinte szókimondás, de gátlások miatt ez elfojtódik később.

– Rendkívül érdekes, hogy az összes primitív népeknél milyen sajátságosan oldják meg a szerzői jog kérdését. *Az ő mentalitásuk szerint: amit szeretek, az az én tulajdonom.* Ennek a szellemi tulajdonjognak a szentségét óriási mértékben átérzik és tisztelik. Kedves példája volt ennek az a nagyon gyakori eset, hogy amikor megkértem egyik embert, mondja el nekem ezt vagy azt a mondát, akkor egy ideig szavalta, aztán megállt és kijelentette, hogy tovább nem mesélhet, mert *a mondának ez a része már – nem az övé.* Ezt már csak az *mondhatja el, akinek ez a tulajdona.* És semmi áron nem lehetett arra rávenni, hogy a másíknak szellemi javát átadja, ugyanakkor, amikor nyugodt lélekkel ideadja annak a másíknak a ruháját, szerszámát, fegyverét.

– Az etnológusnak feltétlenül pszichoanalitikusnak kell lennie, ha pszichikailag meg akarja a primitív embereket érteni és a pszichoanalitikus is csak úgy ismerheti meg őket igazán, ha mint etnológus, személyes kapcsolatba kerül velük, mert távolból csak megközelítő eredményeket képes elérni – fejezte be a beszélgetést Róheim doktor, aki most dolgozik többkötetes munkáján, amelyben részletesen megírja tapasztalatait.

*

Az interjú írójának pedig az a csendes megjegyzése, hogy ő a pszichoanalitika és az irodalom kapcsolatát egy bizonyos egymásrataltságból látja. Kétségtelen, hogy fontos segédeszközei egymásnak. Mert a *pszichoanalitika az az író számára, ami a mikroszkóp a természettudósnak.* Az irodalom viszont abból a szempontból fontos a pszichoanalitikus számára, hogy kutatásaihoz sehol nem találhat olyan tanulmányi anyagot, mint egy-egy versben, elbeszélésben, regényben. *Az író, aki minden figurájában végeredményben önmagát írja meg, teljesen őszin-*

te, mert elbújik a figura mögé és nem éri azt a szégyenkező szorongást, amely hozzájárul ahhoz, hogy a közvetlen szóbeli vallomásban nem kerülnek olyan mértékben napvilágra a lélek rejtelvei, mint az írásban. Nem is szólva arról, hogy éppen az írás egyik leglényegesebb kiélési formája a lélek mindazon mélységeinek, amelyek szociális szempontokból másként alig mutatkozhatnak meg.

Rónay Mária.

[Literatura 1931/9. (szeptember) 167–171., a *Négyszem közt* című rovatban]

Tudósok szemével...

Ankét a tudományok és a szépirodalom határmezsgyéjéről

Az irodalomnak sokkal nagyobb szerepe van a kultúremler életében, mint sem – felületesen szemlélve – gondolnók. A primitív népek irodalma: a mese, a dal, a rege és a legrafináltabb modern regény egyformán kiélést és rekompenzációt jelent a lélek számára. Minél kultúráltabb az ember, annál több megköttöttsége, szociális gátlása van, tehát annál erősebben szüksége van egy ártalmatlan kiélési lehetőségre és annál inkább keresi a rekompenzációt kényszerű elfojtásaiért. Ennek pedig legegyszerűbb lehetőségét az irodalom nyújtja. Minden egyéb motívum: tanulás-, szórakozásvágy és egyebek, amelyeket az irodalomkedvelés magyarázatánál szerepeltetni szoktak, csak szekunder jellegűek.

A primitív ember meséiben, dalaiban az ősz dicsőségét zengi, az ősz hatalmáról mesél, hogy így a saját uralomvágyát élje ki, amelyet az őszre transzponál. Aztán szerepel mindenkor az ősz által legyőzött ellenfél, akinek legyőzetésében viszont a maga bűnhődésvágyát éli ki. Természetesen mindez a kiélés tudattalan nála, mint ahogy tudattalan a kultúremlerben is sokrétű lelkiességének az irodalmon keresztül való kiélése. Tudattalan vagy elfojtott konfliktusainkat gyakran észrevétlenül feloldja az olvasás, amikor a regényhős – akivel magunkat identifikáltuk – megteszi azt, amit mi nem merünk vagy nem tudunk megtenni. De kiéljük az ősi szexuális vagy kriminális ösztöneinken felül a szocietásba nem ütköző vágyainkat is, amikor elkísérjük a regényhőst kalandos utazásaira, főúri életet élünk vele, vagy éppen félrevonulását, magányos elpihenését, csöndes meditációba való menekülését osztjuk meg.

A dráma és a vers sűrítettségénél fogva egy-egy momentumot – élményt vagy hangulatot – fejez ki az ember életéből. A regény az a műfaj, amelyben maradéktalanul kifejeződik az egész ember; életének minden nyílt és titkos motívuma felszínre kerülhet. Ezért a legalkalmasabb az előbb vázolt kiélésre. Talán ez a magyarázata annak, hogy a legkedveltebb műfaj és a legtöbb olvasója van.

A regényíró az emberábrázolás szempontjától eltekintve, gyakran speciális szemszögből állítja az eseményeket elének és ír: történeti, szociológiai, kriminológiai, orvosi regényt. Az átlagolvasó ezekben is éppen úgy megtalálja azt, amit keres, mint a tisztán emberábrázoló regényekben. De kíváncsiak voltunk megtudni, hogyan hatnak ezek a regények a szakemberre, akinek metierjébe kon-tárkodik bele a regényíró. Nos, a tudósok szemével így fest a specializált regény:

*

A közismert *belgyógyász-professzor* – aki nem akarja, hogy a nevét kiírjuk nem szigorúan orvosi kérdéssel kapcsolatban – ezeket mondja az orvosi regényről való beszélgetés során:

– Nagyon örültem most legutóbb Axel Munthe könyvének, amelyben gyakran találkoztam saját gondolataimmal, ráismertem élményeimre. Ha valaki jó orvos és jó ember, csak úgy gondolkozhatik, mint Axel Munthe, aki valószínűleg még sokkal többet mesélhetett volna, mint amennyit elmondott ebben a könyvében. Az úgynevezett orvosi regények közül legjobban megkapott Stefan Zweig könyve: „*Heilung durch den Geist*”. Ennek a regénynek az előszavát a világ minden nyelvére le kellene fordítani és világgá kürtölni, de legalábbis minden orvosi diplomához mellékelni kellene, hogy a fiatal orvosgeneráció beideggezze, hogy milyennek kell az igazi orvosnak lennie. Mert csak az lehet jó orvos, aki így gondolkodik.

– Nagyon szeretem az irodalmat, amely elpihentet, elterel, kikapcsol, megszokott gondolatkörömből, de mégis legközelebb állnak hozzám az orvosi regények, amelyek viszont éppen azt a miliőt tárgyalják, amelyben én élek. Erős parallelitás van az orvos és az író egyénisége között. Két tényezőre gondolok elsősorban, amikor ezt mondom. Az egyik az, hogy az orvos és az író sohasem fekszik le azzal az érzéssel, hogy minden dolgát elvégezte. Állandóan en garde kell állnia az új események számára, munkájában soha sincs kihagyás, mindig üldözik a problémák. A másik közös motívum, hogy munkájuk megfizetése fájdalmat okoz a léleknek. Amikor az orvosnak, aki megment egy emberéletet – ötven pengőt adnak, ez éppolyan kínos, mint az írónak lehet, amikor a kiadó ötszáz pengőt fizet a kéziratáért. Ez fájdalmas lebecsülése a gondolatnak, amelyet tulajdonképpen csak ajándékozni volna szabad, mert megfizetni lehetetlen. Ha megfizetik – bármily összeggel is –, két nem ekvivalens dolgot mérnek fel igazságtalanul és logikátlanul.

*

Lukinich Imre dr. egyetemi tanár, a történelem professzora így beszél:

– A történelmi regény iránt az utóbbi időben erősen fokozódott az érdeklődés. Sohasem jelent meg annyi életrajz történeti nagyságokról, mint mostaná-

ban. Emil Ludwig népszerűségének a titka is abban rejlik, hogy ügyesen kiválogatja azokat a történeti nagyságokat, akiknek személye a közösséget érdekli és ezek figurája köré fonja aztán érdekesen megírt történetét. Ugyanezt teszi, aránylag hasonló sikerrel, Gulácsy Irén is, akinek több ezres példányszámban fognak a könyvei. Ennek a nagymérvű érdeklődésnek a pszichológiai magyarázata az, hogy az olvasó a jelen sok megoldatlan problémája, kínzó gondja elől szívesen menekül a múltba. Aztán meg: keresik az analógiákat, mert azt remélik, hogy így rábukkannak a kivezető útra, amelyet követni kell. No meg vigaszt merítenek a múltból, amely azt mutatja, hogy az emberiség a legkétségbeesettebb helyzetből is mindig diadalmasan kiverekedte magát.

– A történeti regény legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy felkelti az érdeklődést bizonyos korok iránt. Még a történetíró-tudóst is gyakran animálja egy-egy merész jellemzése, amellyel egy addig háttérben szereplő személyt figurája megvilágítja és arra készíti, hogy dokumentumok alapján új motívumait találja meg egy-egy eseménynek. A nagyközönség számára pedig különösen fontos a történeti regény, mert be kell vallanunk, hogy történeti szakmunkáink fásasztóak a laikus számára és nem alkalmasak arra, hogy az intelligens nagyközönség hiányos ismereteit belőlük pótolja. A nép számára meg egyáltalán nincs megfelelő, népszerű történelmünk. Ezt a hiányt akarjuk most olyképpen pótolni, hogy olcsó, filléres füzetekben, népszerűen, meseszerűen megírt történeti olvasmányokat bocsássunk közre, amit a tanulatlan emberek a selejtes ponyvatermékek helyett olvashatnának.

– Sokszor szemére vetik a történeti regény írójának, hogy meghamisítja a történelmet, nem alkalmazkodik százszázalékosan a történeti igazsághoz. Én ebben a kérdésben nagyon liberális vagyok. Szerintem az írónak csak az a kötelessége, hogy ne mondjon lehetetlent, hogy valószínűsítse a történet, hogy megfelelő motívumokkal indokolja felfogását. De nem feltétlenül kell, hogy tökéletesen ragaszkodjék a dokumentumok igazságához. Elvégre a regény az ő teremtménye és ő elsősorban költő, akinek szabadságában áll formálnia. Minél régebbre megy vissza a történeti regényíró, annál szabadabb a keze, mert a források hiányosak. Itt csak a korszellemet kell ismernie. Minél közelebb jön a mai korhoz, annál több a megkötöttsége, annál több forrásmunkát kell tanulmányoznia, annál több mindenre kell tekintettel lennie.

– A jó történeti regényből sokat lehet tanulni. Még a történetíró is tanulhat belőle, ha helyes intuícióval ábrázolja az író a korszellemet. Sienkiewicz, Walter Scott, Bulwer, vagy a magyarok közül Kemény Zsigmond, Jósika, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc és Surányi Miklós egyes regényei mintaszerű történeti regények, amelyek frissen elevenítik meg a múltat és plasztikusabban világítják meg letűnt korok eseményeit, mint nem egy gyöngye történetíró munkája. A régi, antik történetírók regényszerűen dolgozták fel a történelmet és színes leírásaik valósággal szépirodalmi remekmű számba vehetők. Liviusnál, Xenophonnál és különösen Thukydidesnél szebbnél szebb részletrajzokban

gyönyörködhetünk. Thukydides megírta a szicíliai hadjárat tragédiáját olyan költői lendülettel, hogy az olvasó úgy gyönyörködhetik a színes leírásban, mint egy művészi regényben.

– Azt kérdezi, hogy a mai korban játszódó modern regény lesz-e valamikor forrásmunka a jövő történetírója számára? Bizonyos fokig igen. De csak másodsorban jön majd valószínűleg számításba, mert a jövő történetírójának olyan dús és hatalmas forrásanyag áll majd rendelkezésére, mint amilyennel eddig soha, egyetlen kor krónikása sem rendelkezett. A titkosság alól felszabadult diplomácia aktáinak özöne, államférfiak, diplomaták, hadvezérek léptenyomon megjelenő memoárjai és főként a napisajtó bőséges, kitűnő riportázsanyaga a forrásoknak is tengerét jelentik majd a történetíró számára. Bizonyos azért, hogy a modern regényeknek is szerepük jut majd a kutatás terén, mert ezek fejezik ki maradéktalanul a korszellemet és adnak egységes képet arról. A „ma” regénye egykor bizonyára történeti regény számba megy majd, de hogy olvasni fogják-e évtizedek vagy századok múltán, az az írójának a tehetségétől függ és ez dönti el azt is, hogy milyen mértékben meríthet majd belőle a történelem krónikása.

*

Vámbéry Ruzstem dr. egyetemi tanárnak a véleménye így hangzik:

– Könnyű azt mondani, hogy a suszter maradjon meg a kaptafájánál: a jogász ne akarjon költő lenni, ha paragrafusokat farag vagy ítéletet hoz, a belletrista pedig ne bukdácsoljon a jog tilosában. Minthogy azonban mindkettőt kötelezi Pope szava, amelyet Goethére szokás fogni: *the proper study of mankind is man*, a határvillongások elkerülhetetlenek.

– Minden igazi, nagy jogász, miként azt Bentham, Ihering, Ungar, Stamler vagy Binding példája bizonyítja, egy kicsit költő is volt, mert fantázia nélkül semmiféle tudományban nem teremnek új igazságok. Másrészt kétségtelen, hogy a jogtudomány mégis többet köszönhet a szépirodalomnak, mint megfordítva. Főleg annak a szolgálatnak, melyet a költészet a jogérzetnek, a jog örök s mégis változó forrásának mélyítésével teljesít.

– Nem ok nélkül hivatkozik Ihering a *Kampf und Recht*-ben Kleistnek Michael Kohlhaasára, a szubjektív jog makacs harcosának példájára s nem ok nélkül került a *Velenzei Kalmár* annak a parázs vitának középpontjába, amely a kilencvenes években Ihering és Kobler közt folyt. Hugo Viktornak *Egy elítélt utolsó napjai* jobban szolgálta a halálbüntetés elleneseinek érveit, mint egy tucat tudós értekezés. Dosztojevskijnek Raszkolnyikovjából és Bourget-nek Disciple-jéből mi kriminológusok lényegesen többet tanulhatunk, mint ezeknek szerzői tőlünk.

– Legújabb időben a regény és a drámairodalom intenzíven foglalkozik ma-gának az igazságszolgáltatásnak lélektanával és fogyatékoságaival. Mikor

Brieux-nek *Vörös talárja* a bírói nepotizmust ostromozta, Tolsztoj a *Feltámadás*-ban könyörtelen képet rajzolt a bíróról, akinek az ebéden és a délutáni találkáin jár az esze, nagy volt a felháborodás Justicia berkeiben. Ma már, egy-két vaskalapos jogász mesterembertől és reakciós presztízshívótól eltekintve, még a szakmabeliek is belátják, hogy a *Maurizius eset* vagy Alsbergnek *Voruntersuchungja*, amely Európa összes színpadjait bejárta, épp oly hasznos az igazságszolgáltatás emberi gyöngéinek orvoslására, mint egy égháború villámai a földet légtér megtisztítására. Mindig föltéve természetesen, hogy a költő nem avatatlan kézzel nyúl a problémához.

– Ezt, sajnos, a detektívregényekről, a jelenkornak legkedveltebb búfelejtő műfajáról, rendszerint nem lehet állítani. Akadnak ugyan mesterek, mint pl. az amerikai Van Dine, akinek tudása még a legjelesebb kriminalistákét is megszégyeníti, de a kontárok ezreiből legföljebb azt tanulja meg az olvasó, hogy a vádlottat letartóztató detektív figyelmezteti, nehogy vallomásával önmagának ártson. Persze Angliában, ahol a regények többsége játszódik; de elvégre nem árt, ha megtudjuk, hogy ilyen furcsa ország is akad.

– Általában a szépirodalom betörése a jog birodalmába több előnnyel, mintsem kárral jár. Nem egészen méltányos tehát, ha jogászok ezt az udvariassági látogatást azzal viszonyozzák, hogy brutális bonckés alá veszik a költészetet. Egy német főtörvényszéki bíró – Georg Müller a neve, hogy is hívhatnák más-képp – *Das Recht in Goethe's Faust* című könyvében csekély száz oldalon foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy Faustnak Mefisztóval kötött paktuma szolgáltatási vagy munkabérszerződés-e? Legutóbb pedig egy magyar jogász igen behatóan tárgyalta Kund Abigélnek, mint fölbujtónak szerepét a Bárczi Benő által elkövetett öngyilkosságban.

– Elvégre ez sem nagy baj. Még a méloszi Vénuszra is rászállnak a legyek, hogy a márvány hajlásaiban életfunkcióikat elvégezzék. Ez épp oly kevésbé árt az istennő szépségének, mint ha a holt költőknek sincs kezük, hogy a jogászi petéiket műremekeikre lerakó kritikusokat elhessegessek. Szerencsére a közőnség a költőket mindig meg tudja különböztetni a legyektől.

*

Gärtner Pál dr. ideg orvos, a Nemzetközi Független Analitikusok magyarországi csoportjának titkára így magyaráz:

– Végeredményben minden regény pszichoanalitikai regény, mert az író olyan alakokat kreál, akik benne magában élnek. Saját konfliktusait vetíti ki a szereplő személyekre. Eközben feltétlenül szerepel a tudattalan énje, amelyet úgyszólván lehetetlen a tudatostól elválasztanunk, legfeljebb arról lehet szó, hogy milyen mértékben jut egyes íróknál ez a tudattalan én szerephez. A kimondottan pszichoanalitikai regényt az különbözteti meg, hogy az írója többé-kevésbé képzett a pszichoanalitikában, gyakran maga is keresztülment egy

analízisen és ennek alapján az összes tudattalanok tudatos látásával, előre megfontolt szándékkal írja meg azokat a konfliktusokat, amelyek az emberi lélekben a tudattalan mélységeiből felvetődnek.

– Tipikusan ilyen regény Werfelnek *A Nápolyi testvérek* című könyve, valamint az *Érettségi találkozó*, amelyekben analitikai precizitással írja meg a legaprólékosabb lélektani momentumokat az író. *A Nápolyi testvérek* elrettentő példája annak, hogy hogyan nem szabad nevelni. Ugyancsak hasonló témája van Guido da Verona *Nem szabad szeretni* című regényének, amely szintén a testvéri incesztust tárgyalja. De amíg Werfel pregnánsan és tudatosan kerüli a kiélés manifesztlását és nem engedi bele a testvéreket az incesztusba, addig Guido da Verona megteszi ezt. Werfel tanítóregényt ír és rá akar mutatni a nevelésnek azokra a hiányaira, amelyek a szocietásból elvonult embert a patriarchátus egészségtelen levegőjében tartják. Verona viszont csak erotizálni akar, vagy ha úgy tetszik – *épater le bourgeois*.

– Rendkívül érdekes megfigyelnünk, hogy hogyan hat ez a két regény a betegekre, akik hasonló lelki konfliktusok miatt vannak kezelés alatt. Ha a paciens elolvassa Guido da Verona regényét: rádöbben saját magára. „Hisz én is ezt akarom!” – gondolja remegve. A könyv alapján arra a meggyőződésre juthat, hogy szabad az incesztus. Erotizálódik, elmélyül a buja fantáziákban, képzeletvilága fokozottan felizgatódik. A lelki betegség erős rosszabbodást mutat, mert elmélyül elrekedt incesztuózus kötöttsége, még jobban belekorbácsolódik parapatthiájába, amelynek kiélését szociális kötöttsége nem engedi meg. – Ezzel szemben, ha Werfel regényét olvassa el, ahol az események nem jutnak el a szexuális kirobbanásig, akkor megtanulhatja, hogy nem szabad azon az úton haladnia, amerre fantáziája hajtja, mert ez csak boldogtalansághoz vezet, hanem kifelé kell a kiélést keresnie.

– A pszichoanalitikus orvos számára rendkívül fontos a pszichoanalitikai regényirodalom, mert – sokszor terápiás eszköz a kezében. Ha elolvastat a paciensevel egy regényt, amely az ő esetét tárgyalja – megfelelő módon! –, ez gyakran nagymértékben siettetheti a gyógyulást, mert a beteg önmagára ismer a regényhősben és megérti, hogy az ő problémája nem egyedülálló, hanem annyira gyakori, hogy íme már regényben is feldolgozzák és ez a kollektív érzés megnyugtató, tompítja kínos érzéseit, ami a legjobb út a gyógyulás felé. Számtalan ilyen példa volt már a praxisban.

– Hogy mennyire fontos szerepe van az irodalomnak a terápiában, azt dokumentálja, hogy Jungék például az analitikus kezelés folyamán mítoszokat mutatnak be a pacienseknek, rámutatva a parallel lelkiállapotra a beteg és a mítosz hőse között. Ez megnyugtató a beteget és módot ad neki arra, hogy áttolja saját komplexusait a mitikus alakokra. – Az analitikus irodalom mindenkor tudományos kútforrás a pszichoanalitikus számára, aki minden regényből tanulhat, mint ahogy tanul minden egyes kórtörténetből. Freud, Stekel, Jung és a többiek mind hivatkoznak munkáikban írókra: Dosztojevszkijre, Goethére,

Edward Estlin Miller-re és másokra, akiknek meglátásaiból sok fontos konklúziót vonnak le.

– A modern íróársadalom egyre jobban elmélyül a pszichoanalitikában, amelynek fontosságát felismerte már. A legtöbb kitűnő író analizáltatta már önmagát, hogy közvetlenül ismerje meg a lélek rejtett mélységeit. Sőt sokan vannak, akik egészen komolyan foglalkoznak a pszichoanalízis tudományával. Stefan Zweig és Thomas Mann tudományos cikkeket írnak analitikus szaklapokban. Ennek a bűvárkodásnak az eredményei meglátszanak aztán regényeiken is. Zweig egyik könyve, a *Heilung durch den Geist*, teljes szakképzettségre vall és tudós pszichiáternek, pszichológusnak látó embernek a megnyilatkozása, amelyből az orvos is tanulhat. A pszichiáter egyébként gyakran tanulhat a szépirodalomból. Az író gyakran megelőzi meglátásaival a tudományt. Legtipikusabb példa erre Dosztojevszkij, aki epileptikus volt és minden regényében szerepeltet egy epilepsziást, akinek karakterét csodálatosan tudományos pontossággal írja meg. Egyik önvallomásában azt mondja, hogy rohama után úgy érzi magát, mint egy bűnös, aki rendkívüli tettet hajtott végre és megszabadult valami nyomasztó tehertől. Ezzel a leírással megelőzte a tudományt. Mert ötven évvel később látta csak meg Stekel, hogy bizonyos epilepsziás rohamok dühe: a tudattalan által determinált kriminális agressziós állapot kiélése, Dosztojevszkij tehát alapot adott a későbbi tudományos definíció számára és megmagyarázta az epilepsziás karaktert.

– Nemcsak a modern irodalomban, hanem a régi klasszikusban is kiütközik a tudattalan világa és annak konfliktusai, de sajátságos, hogy mennyire vesztene az idők folyamán az élükből ezek a konfliktusok. Ödipuszról Hamletig mindenkor az incesztus a tengelye ezeknek a konfliktusoknak. De amíg régebben kétségtelenül manifesztálódott ez a konfliktus, addig újabban egyre inkább háttérbe szorult az anyához való szerelem és inkább csak az apával való rivalizálás gyűlöletkomplexusa marad meg, ami főként a generációk harcában dokumentálódik. Ez a motívum végigvonul majd minden modern regényen. Jelentékeny azonban a különbség aközött, vajon az író tudatosan analizálja ki ezt, vagy pedig tudattalanul dobja felszínre, tanító céllal teszi-e, vagy egyéb okokból. Erre legeklejtőbb példa az előbb említett Werfel és Guido da Verona regény hatása közötti különbség. Fontos az is, hogy az író tisztában legyen azzal, hogy milyen mértékben adagolhatja tudatos meglátásait, hogy ne találjon ellentállásra az olvasóban. Werfel, Zweig, Thomas Mann és mások sikerének egyik fontos titka éppen az, hogy mindezzel tisztában vannak. Tudják, hogy mennyit mondhatnak anélkül, hogy megbánták az olvasó komplexusait, vagy károsan kavargják fel tudattalan világát.

r. m.

[Literatura 1932/7. (július) 558–562., a *Négy szem közt* című rovatban]

Lélekelemzési tanulmányok

(*Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről. Írták a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagjai. Bevezetővel ellátta Sigmund Freud. Somló Béla kiadása, Bpest, 1933. 312 oldal.*) Ferenczi Sándor dr. 60-ik születésnapjára készült ez a konvolutum, s mire megjelent, emlékkönyv lett belőle: Ferenczi dr., a pszichoanalitikus mozgalomnak egyik legnagyobb hatású, legeredetibb gondolkodású művelője, Freudnak benső dolgozótársa, elhúnyt. Húsz értekezést gyűjt fel ez a kötet: részben eredmények összefoglalásai, részben új úttörések, de mindenkor szeretetteljes rámutatás arra a döntő szerepre, amelyet Ferenczi dr. a pszichoanalízis bámulatos fejlődésében játszott. A húsz adalékot öt csoportba sorozta a kötet szerkesztője s e csoportok közül három közelebből az analitikus-orvost érdekli, ezek: „a neurózisok klinikája”, „a pszichózisok klinikája” és a „technikai kérdések” c. fejezetek, bár itt is vannak olyan értekezések, amelyek a komolyérdeklődésű laikusra nézve is fontos ismereteket közölnek, mint pl. Bálint Mihály tanulmánya a jellemanalízisről, vagy Lázár Klára munkálata a nevelési tanácsadás megszervezéséről. A másik két csoport: „általános pszichoanalitikai lélektan” és „határproblémák” címen aztán javarészt olyan témákat ölelnek fel, amelyek a gondolkodó laikus, a határterületeken működő tudós és főként az író számára nyújtanak felbecsülhetetlen megvilágításokat. Ilyen pl. mindjárt Róheim Géza esszéje „a primitív emberről”, amelyből műtörténész, kulturhistorikus, etnografus, pszichológus egyformán nyer új ösztönzéseket. Herman Imre dr. „örvényelmélete a filozófiai érdekelttségű gondolkodó számára ad impulzusokat. Dukas Géza munkálata a kriminalisták elé vág új utakat. Leginkább kiemelni azonban helyütt Szilágyi Géza tanulmányát, amely „Vajda János pokla” címen kísérteties realizmussal villant bele egy költőlélek legbenső rejtelmeibe: iskolapéldája annak, hogy a pszichoanalízisnek minő döntő fontosságú szerepe kell jusson az irodalomtörténet átértékelésében. Nálunk még alig történt kísérlet arra, hogy az író-lángésznek nem-hogy patológikus, de csak rendkívüli lelki életét is kellően elemezték volna. Talán Palágyi Madách-tanulmánya, Dóczi Arany-tanulmánya jelentett ezirányban bizonyos kezdést. De hol van a tolvaj-gyerek Csokonai, a rebellis Petőfi, a női kötöttségben élő Ady lelkének elemzése, hogy ne szóljunk a kimondottan patológikus figurákról: Balassa Bálintról, Liszti Lászlóról, Hugó Károlyról s másokról. Szilágyi dr. Vajda-tanulmánya most már egyenesen intő parancs arra, hogy a magyar irodalomtörténetnek ilyen lélekelemző átkutatását az arra illetékesek vegyék kezükbe: megdöbbenően új képet nyerünk majd a magyar lelkiség egy jelentős karéjáról. Éppígy kell azonban a pszichoanalízis világítása mellett ahhoz is hozzáfognunk, hogy a vándorló magyarság totem-kultuszát fejtsük fel s annak hatásait a középkori magyarság jogi berendezkedéseire, osztálytagozódására. A lélekelemzés terapeutikai szerepe természetesen igen fontos tényező ennek a tudománynak továbbfejlesztésében; de a lehetőségek

kinemhasználásának szentlélekellenvalóbűnébe esnék a magyar pszichoanalitikai mozgalom, ha a kínálkozó határterületeket nem venné fel munkakörébe.

[n. n., Literatura 1933. szeptember 348.]

Ferenczi Sándor dr.
1873–1933

Írta: Róbert Kelen László

I.

Ferenczivel ama kevesek egyike ment el a magyar szellemiség legkiválóbbjai közül, aki ha nem ilyen mindenéből kivetkőztetett korban él, nemcsak a maga szorosan vett szakkörében, valamint a művelt európai és amerikai közönségben keltett volna visszhangot, hanem egyike lett volna korunk legkimagaslóbb tudományos egyéniségeinek. Korai halálával nemcsak az analitikus tudomány veszített jelentőset, de szegényebb lett a magyar tudomány is, amely Ferenczivel egyik nemzetközileg legjobban becsült képviselőjét veszítette el.

II.

Ma már minden kétséget kizáró módon megállapítható, hogy a pszichoanalízis a lélek és a lélektan problémái iránt eddig soha nem tapasztalt mértékű érdeklődést keltett.

Freud fellépése előtt az orvostudomány nem volt egyéb, mint természettudományi diszciplína, amely görcsösen ragaszkodott a nehezen megszerzett materialisztikus talajhoz és semmiképpen sem volt hajlandó arra, hogy *Freud* magyarázatait a pszichoneurózisok és egyéb lelki jelenségek magyarázata tekintetében elfogadja. Mint tudjuk, *Freud* e neurózisok okát az ösztönzavarban, különösképpen a szexuális ösztönök zavarában találta meg. *Freud* kétségkívül hatalmas anyagot bányászott ki és dolgozott fel, megalkotta az elmélet csontvázszerű körvonalait, az úgynevezett metapszichológiát.

III.

Ezt a hatalmas anyagot azonban meg kellett szűrni és tudományosan feldolgozni. *Freud* mellett *Ferenczi* volt az, aki erre a csontvázra felrakta az izmokat,

az idegeket, a húst. Ebben a sötét és ismeretlen tömkelegben igyekezett rendet teremteni. Ma fel sem tudjuk már mérni ennek az energiának és invenciónak a jelentőségét, mert a pszichoanalízis hatalmas folyam módjára egyre csak nőtt és nőtt, és hullámverései eljutottak ma már – sajnos – a félművelt közönséghez is, de igen kevesen voltak azok, akik, mint Ferenczi, igyekeztek ennek a hatalmas hullámverésnek egészséges irányt szabni.

Ferenczi bátor kézzel, mélyenszántó felkészültséggel nyúlt hozzá oly kérdésekhez, amelyekkel való foglalkozást még a legedzettebb pszichoanalitikusok is féltő tisztelettel emlegettek, sőt igen veszélyesnek ítélték, mivel „reá szabadják az emberiségre a káoszt, amely a legfegyelmeltebb lélek mögött is ott settenkedik és csak az alkalmat lesi, hogy kitörjön és mindent elborítson”. Pedig a haladás, amelyet a pszichoanalízis a gyakorlati orvostudomány számára jelent, éppen abban áll, hogy az eddigi kezelés „művészete” helyébe olyan tudományt léptetett, amely minden orvos által ugyanolyan feltételek mellett sajátítható el, mint az orvostudomány bármely más ága. És ezek a veszélyek nem is voltak oly lekicsinylendők! Gondoljuk csak meg, mennyire meg kellett minden morális skrupulustól tisztulnia annak, aki ebbe a misztikus gomolyagba belé mert nyúlni.

Ferenczi rögtön felismerte Freud szabadasszociációs módszerének hatalmas jelentőségét, nemkülönben azt az óriási fontosságot, amely a pszichológiai funkcióknak abban a forradalmi megkülönböztetésében rejlett, amikor is a tudatot és a tudattalant körülhatárolta. Ilyenképpen Ferenczi egész munkássága összenőtt a pszichoanalízis történetével és fejlődésével. Hatása egyetemes volt és így munkásságát nem lehet a pszichoanalízis fejlődésétől különválasztani.

Ferenczi tisztán látta az akkori helyzetet; „a hivatalos orvostudomány hipnotizáltan meredt a mikroszkópra és onnan várta a lelki jelenségek mikéntjére a megoldásokat” – mondja és ezzel klasszikusan jellemzi a pszichoanalízis fellépését megelőző korszak tehetetlenségét. „Az orvosok egyoldalúak és materialisztikusak voltak. A tulajdonképpeni pszichológiát átengedték a dilettánsoknak és az irodalmároknak” – mondja tovább. Freuddal együtt és egy időben felismerte, hogy a lelkiéletet csak a szubjektív oldaláról lehet megközelíteni, de az így nyert eredmények épp oly reálisak, mint az addig ismert úgynevezett természettudományos módszerek eredményei. Az így megalapozott felfogásban kell hogy dualizmust lássunk, de Ferenczi a pszichikai és a fizikai jelenségek közötti határt az ember ösztöneiben vélte megtalálni és tanításaiból arra kell következtetnünk, hogy egy monisztikus összeolvadás talán sohasem lesz lehetséges.

Ferenczi tudományos gondolkodására és tisztánlátására jellemző az, ahogyan ő a pszichoanalízis és a filozófia viszonyát látja. Veszélyesnek mondja általában a tudomány számára, hogy a már megszerzett ismereteket valamely filozófiai világnézetnek rendelje alá. A pszichoanalízissel kapcsolatban hivatkozik arra, hogy minden pszichológiai rendszernek joga van – sőt kötelessége – minden lelki teljesítményt, így tehát a filozófiai rendszereket is, keletkezésük

feltételei szempontjából felülvizsgálnia és a pszichikai jelenségek törvényszerűségeit itt is megállapítania. De hogyan felelhessen meg ennek a feladatnak, ha a priori alárendeli magát egy filozófiai rendszernek? – kérdi és végül például tömörséggel adja meg a tudomány és a filozófia meghatározását: „a filozófiák olyanok, mint a vallások: műalkotások, költemények, amelyek bizonyára a nagyszerű sejtések tömegeit rejtik magukban. De más kategóriába tartoznak, mint a tudomány, amelyen ama törvényszerűségek összességét értjük, amelyek a fantázia termékeinek megtisztítása után, mint reálisan fennállóak megmaradnak. Tudomány csak egy van, filozófia és vallás azonban annyiféle, ahányféle szellem és kedély...”

IV.

Ferenczi azonban nemcsak szigorúan vett szaktudós volt, hanem a genialitásnak olyan fajtájával volt megáldva, amelyet az élet minden megnyilvánulása rendkívül érdekelt. Egész tudományos munkásságát szinte bámulatos sokoldalúsága jellemzi. Megszámlálhatatlan cikket írt, amelyeket analitikus praxisából merített; de kritikai műveket is, amelyek a pszichoanalízis legdöntőbb kérdéseire világítanak reá. Számos polémiában vett részt mindig a tudós szerénységével, de a genie elszántságával.

Hogy sokoldalú érdeklődéséről némi fogalmat nyerjünk, hadd álljon itt néhány cím, amelyeket egészen találmra választottunk ki a sok száz közül és amelyek nincsenek művészeti, sőt szépirodalmi vonatkozások híján sem: *Spiritizmus*. – *Olvasmány és egészség*. – *A szerelem a tudományban*. – *A hipnózis gyógyító értékéről*. – *Pszichoanalízis és pedagógia*. – *Anatole France mint analitikus*. – *Az élc és a komikum lélektana*. – *Alkohol és neurózisok*. – *Metafizika, metapszichológia*. – *Goethe a költő fantáziájának reális értékéről*. – *Filozófia és pszichoanalízis*. – *Kényszer-etimologizálás*. – *A pénzérdek ontogenezise*. – *A szivarozástól való félelem*. – *A napfürdő pszichikai hatásához*. – *Cornelia, a Gracchusok anyja*. – *Szociális szempontok a pszichoanalíziseknél*.

De a legjelentékenyebbek Ferenczinek azok a művei, amelyekben egyéni, tudományos fantáziáját csillogtatja. A tudományos irodalomban klasszikussá vált művei, különösen a *hipnózis elméletéről*, a *valóságérzék fejlődéséről*, az ún. „Übertragung”-ról és a *szimboliztikáról* szólnak és képzelőereje különös gazdagságának köszönheti a pszichoanalízis a születési aktus pszichikai jelentőségének értékelését is.

Külön ki kell emelnünk Ferenczinek az elmebetegségek területén végzett munkásságát. Ezen a területen is korszakalkotót teremtett. Freudnak és Ferenczinek köszönhető elsősorban, hogy az elmeegógyító intézetek falai között az utolsó 30 évben forradalmi változások történtek a pszichoanalízis alkalmazása következtében.

V.

Szándékosan hagytam utoljára a genitálteóriát, vagy ahogy általában említik az ún. „halelméletet”. Ez az elmélet – mint ahogy Ferenczi maga vallja – már 1914-ben született meg, és dacára annak, hogy Freud, továbbá más jelentékeny tudósok és Ferenczi legjelentékenyebb tanítványai is arra buzdították, hogy tegye azt közzé, ő a tudós óvatosságával 1923-ig, tehát 9 évig várt a közvététellel, amíg vizsgálódásai minden tekintetben megerősödést nyertek.

Ez alatt az idő alatt megszilárdult benne az a felfogás, hogy a természettudományi fogalmaknak a lélektanra való alkalmazása és a lélektani fogalmak bevitele a természettudományba elkerülhetetlen és rendkívül termékenyítő lehet. Vagyis Ferenczi e munkájának (*Versuch einer Genitaltheorie*) az a megismerés az alapja, hogy minden fizikai és fiziológiai probléma metafizikai, tehát *lélektani* és minden *lélektani* kérdés metapszichológiai, tehát *fizikális* magyarázatra is szorul. Ferenczi ebben a nagy feltűnést, sok ellentmondást provokáló írásában az élet és a halál egész komplexusát felöleli. Szempontjai első pillanatra fantasztikusoknak tűnhetnek, pedig a biológia és általában a természettudományok adatainak légiói vonulnak fel könyvében bizonyítéku. Mindenek előtt végigvezet bennünket a nemi fejlődés egész élettanán. Az egész genitális fejlődés célja, hogy *az én visszakerüljön az anyatestbe*. A valóságérzet teljes fejlettsége akkor következik be, hogyha az én letesz erről a regresszióról és helyette a *valóságban* talál kárpótlást. De egész fantáziaéletünk továbbra is az ősi vágy teljesítésére törekszik, és a szimbólumokban bőven megtaláljuk e magyarázatok bizonyítékait. Itt azután külön is ki kell emelnünk a *halszimbólumot*, amely igen gyakran tér vissza és amely a vízben lakó gerinces állatoktól való származásunk *tudattalan filogenetikus létezését jelenti*. Tehát az embrió intrauterin védőberendezkedése nem egyéb, mint a *hal* vízben való *életformájának analógiája*. A *tenger* és a *föld* a fajfejlődésben az anyaság előfutárai voltak és a későbbi védőberendezkedések helyét maguk töltötték be. Ez a tudattalan volna tehát a „*biológiai tudattalan*”. A genitálisban tehát az ontogenetikus és filogenetikus katasztrófák emlékei is megnyilvánulnak. A megtermékenyítési aktusban pedig az egyéni és az utolsó faji katasztrófa, de ezenfelül az *élet keletkezése óta elszenvedett összes katasztrófák* olvadnak össze.

Az úgynevezett fejlődési folyamatokban csak vágyakat látunk működni, amelyek korábbi élet- vagy halálállapotok visszaállítására irányulnak.

VI.

Mindezek a forradalmi gondolatmenetek, amelyek egész lelki szerkezetünkre vonatkozó tudásunkat alapjában rendítették meg, tovább értek Ferencziben, de neki már nem adatott meg, hogy azok teljes kifejlődésében közreműködjék.

Mindenki, aki visszaemlékezik reá, úgy tudja, hogy neki Ferenczi „hosszú évek óta benső barátja volt”. Ezek a kijelentések sok mindent megmagyaráznak, azok számára is, akik őt személyesen nem ismerték.

Mióta Freudot elkísérte amerikai körútjára és általában mióta felesküdt a pszichoanalízis zászlájára, fáradhatatlanul dolgozott a nagy ügyért, nemcsak cikkeket, értekezéseket ontott, hanem előadásokat tartott a laikus közönség számára is és minden személyes alkalmat is megragadott, hogy a pszichoanalízis elterjedését elősegítse. Már 1908-ban a nürnbergi kongresszuson az ő fáradhatatlan agilitásának köszönhető, hogy megalakult az *Internationale Psychoanalytische Vereinigung*, amely Ferenczit választja elnökének. 1913-ban alakul meg a Magyarországi Psychoanalytikai Egyesület, amelynek haláláig Ferenczi volt az elnöke és amelyben Ferenczi úgyszólván pótolhatatlan munkásságot fejtett ki, és a tanítványoknak egész új generációját nevelte fel. De tanítványai voltak angolok, amerikaiak, németek, akik az ő kedvéért hosszú éveket töltöttek Budapesten.

Ferenczi a „romantikusok” fajtájából való tudós volt, erre mutat alkotásainak impulzív természete; de romantikus volt életében is, imádta a művészeteket, különösen a zenét. Legutoljára hangversenyen láttam, kiteljesedettségének felfokozottságában, amelyet korai és váratlan elmúlása íme oly tragikusan cáfolt meg.

[Literatura 1933. szeptember 349–351.]